

A *Praxis pietatis* XVII. századi kiadástörténetére vonatkozó legjobb modern tanulmány Esze Tamástól való (*Könyv és könyvtár*. III. Debrecen 1963. 45–77.) — Maga a szerző hívta fel a figyelmemet, hogy nem volt módjában reflektálnia Erich Roth érdekes, e tárgyba vágó könyvére (vö. Kathona Géza, *Theol. Szemle* 1967. 86–90.), valamint Mátyás Pálnak a brassói iskola diákjaira vonatkozó közleményére (Ref. *Egyház*, 1967. 53–63.). — A 312. lap két kottapéldája felcserélendő, a felül álló („Quid frustra...”) kerül alulra, folytatása a 313. lapon. — Nem a szerző, hanem a szerkesztő hibája a német kivonat élén álló, képtelenül torz Rezümë (sic!) felirat. Mintha bizony nem volna jó a tisz-

tességes *Zusammenfassung*! Ha pedig a németben franciáskodunk, akkor tegyük francia helyesírással!

Úgy hiszem, ismertető összefoglalásunk meggyőzte az olvasót arról, hogy Csomasz Tóth Kálmán könyvében a régi magyar irodalom kutatója értékes és hasznos eszközt kapott kezébe. Elnézést kell kérnünk a szerzőtől, hogy elmélyedő zenei ismereteknek híjával lévén, könyvének éppen legnagyobb teljesítményét, a *zeneit* nem tudtuk kellőképpen méltatni. Erre az egyoldalúságra azonban irodalomtörténeti folyóiratunk jellege is kötelezett bennünket.

Bán Imre

HORVÁT ISTVÁN: MINDENNAPI

Horvát István pest-budai naplója 1805–1809. Kiadta az ELTE Apácai Csere János Gyakorló Iskolája munkaközössége. Szerkesztette: Szauder Józsefné és Temesi Alfréd. Bp. 1967. Tankönyvkiadó V. 609 l. 18 t.

Nemcsak élmények, de készen kapott, megrögzött sztereotípiák is élnek bennünk irodalomtörténeti rangú alkotóinkról. Ilyen hiedelem él a közfelfogásban — nem is minden alap nélkül! — például Horvát Istvánról. „Nagy álmodó”, „déliabók romantikus kergetője”, „az optimisták apostola”, „elvakult nacionalista” — ezek a közkeletű ítéletek tapadnak leginkább személyéhez. Valóban: Horvátra ezek a vonások is jellemzőek. De nem valósínű, hogy a klasszikus tanítványai, Eötvös, Szalay és Vasvári ezért rajongtak volna annyira mesterükért. Egyéniségének nyilván voltak merőben más, hasonlíthatatlanul pozitívabb vonásai is, melyek alapján szellemiségének, emberi formátumának az eddiginél jóval összetettebb mérlegét kell megvonnunk. S hogy ez mennyire így van, azt *Mindennapijának*, azaz 1805–1809 között vezetett naplójának nemrég megjelent nagyszabású, rangos kiadása bizonyítja pregnánsan, plasztikusan.

Horvát István pest-budai naplóját — felújítva Vajthó László kiváló kezdeményezését, és folytatva a szöveggyűjtői munkát, melyet Kisfaludy Sándor naplójának publikálásával 1962-ben elkezdtek — az ELTE Apácai Csere János Gyakorló Iskolájának munkaközössége rendezte sajtó alá. Ilyen nagyméretű, ugyanakkor sokrétű filológiai aprómunkát igénylő vállalkozás középiskolai tanárok és diákok kezdeményezéséből eddig még nem valósult meg Magyarországon. Napóleon és I. Ferenc korának igazi irodalmi tárházát adták ezzel kezünkbe a szöveggyűjtők — elsőrendű forrásanyagát a klasszicizmus második hulláma tetőzésének, majd

lassú visszahúzódásának, s a romantika indítékai első feltűnédezésének. De ugyanilyen értékű kútfője a mű a kor társadalmi mozgalmainak, a felvilágosodás szellemi-kulturális terjedésének, sőt — s számunkra ez az igazi meglepetés! — a reformkori liberalizmus egyes csirái-mozzanatai felvillanásának is. Nem utolsó sorban pedig gazdag dokumentuma a több mint 53 éves kötet a századeleji Pest-Buda, az igazi fővárossá csak később fejlődő város ekkor még nem túlságosan pezsgő életének, s benne egy magasra törő fiatal egyéniség kibontakozásának, intellektuális-világnezetű fejlődésének.

Az új kiadvány fontos érdeme, hogy belőle kiderül: a fiatal Horvát István *erőteljesen és bátran bírálta kora társadalmát*. A *Mindennapi* írója mélységesen elégedetlen a fennálló viszonyokkal, bírálója nemcsak az ausztriai ház politikájának (ezt az ItK 1912. évfolyamában megjelent szöveggözlésből eddig is tudtuk!), de hazája elmaradott feudális viszonyainak is, felvetője egy sor oly értékes reformgondolatnak, amely csak jóval később, a nagy nemzetnevelő vonulat — Széchenyi, Kölcsey, Wesselényi stb. — munkája nyomán válik majd közkeletűvé. Ilyen vonatkozásban Horvát István naplója egyenes folytatása a Kármán, Batsányi, Verseghy művében megnyilatkozó társadalomújító elhivatottságnak, s közvetlen előzménye a reformkor első ideológiai-társadalmi kérdésfelvetéseinek, Magda Pál, Balásházy János szociológiai feltáró tevékenységének. Ez a társadalomkritika sokrétű, és bővelkedik reális meglátásokban: a tudósok és tanítók nyomorúságos életkörülményeitől, a nevelés-

ügy középkori jellegzetességeitől, a jurátusok parlagságától az egyházi tanok illuminátus elutasításán, az ipar és mezőgazdaság kezdetlegességének bemutatásán át a közteherviseles eszmecsírájáig, a tulajdonviszonyok esetleges újjáformálásáig terjed. Ez adja meg az ifjú Horvát művének nagy eszmetörténeti értékét: benne tanúi lehetünk *egy sor liberális-romantikus elv*, követelmény, progresszív szempont és igény közvetlen megszületésének.

Másrészt a *Mindennapi* közvetlen közelről ismert meg bennünket az *első hivatásos hazai értelmiségi* hétköznappjaival, gondolkodói horizontjával, szellemi vágyaival, műveltségének tápláló elemeivel. Lehetőségeinél fogva Horvát inkább tekinthető már hivatásos tollforgatónak, mint akár Kazinczy, ki vidéki elzártságban élt, s kinek tevékenységében mindig volt egy jórésnyi passzionátus-életélvező elem. Horvát számára közvetlen hatóérben már tágasabb a világ: könyvtárba jár, szinte minden este „teátrum”-ban ül, sétálni megy a dunai hajóhídhöz ismerősök után fürkészve, betér az Eggenberger-féle könyvkereskedésbe az új csemegék után kérdezősködni, azonkívül szorgosan „trécsel és táncol” — vagyis mulatságokba jár és buzgón társalkodik a szépnemmel. Emellett nap mint nap körbeloholja pesti íróbarátait, mármár annak a terrénumnak nagyrészt, amit akkor a magyar irodalom voltaképpen jelentett. Révaitól Virágig, onnan Vitkovicsig, Schediusig, Kultsárig és egyéb barátokhoz, esetleges egyetemista társakig vezet ez az út, könyveket cipel, nyelvi problémákról tanakodik, nyomdai íveket korrigál, készülő műveket hallgat meg, töpreng és tréfál, töltekezik és ítélkezik — nemzeti létet mentve és megújítva azt a több százados múlt kincseinek felkutatásával, az arra való szüntelen ösztönzéssel, a verbeli „filosz” szellemi örökmozgó magatartásával.

Találóak és tanulságosak Horvát ekkori *irodalmi ítéletei*, elfogultság nélkül méri fel írókortársai jelentőségét. Nemcsak barátairól, Révairól, Vitkovicsról, vagy Horvát Endréről nyilvánít megalapozott véleményt, de tőle távolabb álló oly auctorokról is, mint például Kisfaludy Sándor („finom érzékenység” írja róla már 1805-ben!), vagy Csokonai (akinek első méltánylói közé tartozik; már 1805-ben klasszikus költőt lát benne, s épp az Árkádia-pör kezdetének idején!). Amit róla megfogalmaz — „Ha hosszabbra nyújtotta volna a természet élete napait, föllül haladta volna benne helhezettett reményünket, mellyet így is örök ditséretére elegendő képen be töltött” — az a korban maximális tisztánlátásra vall, kivált egy műveltségében, nézeteiben mindinkább Kazinczyhoz közelítő írónál. Bármennyire híve is Horvát a barátságának, az irodalmi érdeklődés összekapcsoló

rokonszenveinek, ez nem befolyásolja akkor, amikor valakinek, vagy valaminek fejlődéstörténeti helyét kell meghatározni.

S itt érkezőnk el a *fejlődésszéméhez*, melynek hazai recepciójára Horvát *Mindennapija* gyakran hű tanúságtétel. A felvilágosult műveltség laikuságához, a gondolkodói eredetiséghez és elfogulatlan kritizizmushoz a *Mindennapi* lapjain szemünk előtt társul Herder, de különösen a német idealista dialektika, Kant művei alapján a fejlődés gondolata, a *történetiség* világnézeti szempontja, amely megalapozza Horvát felfogásában mindazt, ami már sajátos a XIX. századhoz kapcsolja életművét. A hagyományos nemesi világkép „bevégezettségét” rendíti meg, oldja fel nála a kanti koncepció. Az a változtató, a társadalmat korszerűsíteni akaró programosság, amely a fiatal író gondolkodását annyira áthatja, s amely nemritkán Széchenyi, Kölcsey, Fényes Elek, Pulszky ihletett lapjait anticipálja bennünk, jórészt e kanti művek beleérző elsajátításán alapul.

A történetiségnek e mélyen megélt ideálja segíti Horvátot abban, hogy a nemesség társadalmi primátusának változatlan elfogadása, a nemesi múltszemlélet hagyományai mellett elfogulatlanul és reálisan tudja megítélni a hatalom és közéletiség *bármely letéteményesét* is. Az osztrák kormányzat kritikájának nagy hagyománya volt előtte a felvilágosodás irodalmában is, a *Mindennapi* szerzője már nem a gonosz tanácsadókat, az elszemélytelenített bécsi kormányzatot szidja, hanem nevén nevezve a „felkent” személyt; nem a pragmatica sanctio viszonyainak némely rendellenességeit jelöli meg rosszallóan, hanem Ausztriához fűződő viszonyunk *egészét* is, néhol az indulatnak szinte Kossuthra emlékeztető sistergésével. Az évszázados monarchikus konvenciókat már illúzióktól mentesen említi a *Mindennapi* fiatal gondolkodója, s ezzel mintegy előlegezi a magyar rendi közjogi tudatnak azt a nagyfokú átfarmálódását, amely egy évtizeddel később, 1814—1818 között a hazai romantika indulásával egyidejűleg bekövetkezett.

De mint *műalkotás*, mint esztétikai produktum is feltétlenül értékes Horvát alkotása. Mindenekelőtt *nyelve* által az: szókincse az indulat, a személyes — szubjektív reagálás ándulásait híven követve ömlik a stílus öntőformáiba, érzékletesen közvetítve egy töprengő-meditáló, önmagával s a világgal küzdő egyéniség belső hullámzásait. Az erőteljes egyéniség, a kemény karakter a nyelv tömörségében, izmos szólamaiban, beiktatott remek szólásokban érzékelhető elsősorban — a kesernyésen füstölög, vagy új élményektől felgyúló Horvát István-i kedélyt ezek hozzák az olvasóhoz a legközelebb. Hadd idézzünk egy párat a kitűnő stilisztika nyelvi széperzékenek bizonyságaként: „nem jó előbb ko-

pasztani a madarat, mint sem meg fogatik"; „Késő akkor tsukni be az Istálot, mikor már el lopták belőle a lovat”; „Ki tűnik minden munkájából, mint szeg a zsákból”; „A mit egész társaságok bizonyosnak tartottak, azt sokszor már egy nagy ész meg hazudtolta”; „... hol jelen nints a szükséges Hazafiúi lélek: nem fog a tsupa e'ben vagy a'maban az országban való születés semmi ditső tettet nemzeni.” De nem kevésbé rendelkezik Horvát az írói alakteremtéshez szükséges megfigyelő erővel, a jellemző részletek, erőteljes kontúrok kiválasztásának képességével is. Horányi Elekről, Révairól s másokról rajzolt, karikatúrisztikusán éles arcképei egyébként ismét csak vallanak magáról az alkotóról is: *a munka, a közhasznú tevékenység az, amelyen át barátainak alakját a Mindennapi szerzője megragadni, tükröztetni képes.*

A kiterjedt anyag feldolgozása általában méltó az értékes anyagfeltáráshoz, néhol azonban egyenetlen. A bevezető tanulmányok között a *Horvát István élete* című például lelkiismeretesen felsorolja az adatokat, de a lélektani-jellemtani fejlődésrajzzal adós marad. Hiányzanak belőle az egyéniséget formáló viszonyok, az alakító élmények, sorsfordulatok, a műveltség forrásai és indítékai, tevékenységének irányai és gondolati tartalmi, világnézetének összetevői és meghatározó vonásai, személyes karakterének jellegzetességei — azaz jobbra hiányzik az életrajzból maga az *alkotó élet*, a tevékeny, mozgó-cselekvő személyiség, a környezetét és közönségét alakító és annak hatásaitól folyvást alakuló gazdagodó ember. Ami itt hiányzik, annak egy részét viszont megtaláljuk a következő fejezetben: a *Horvát István kora és működése* című tanulmány kitűnően építi be a századeleji összképbe, a kor társadalmi-szellemi áramlatainak mozgásába, új és régi konfliktusainak hálózatába az író alakját. Pontosan jelöli ki Horvát fejlődéstörténeti helyét, műve értékét és jelentőségét, fogyatékoságait és torzulásait, s mintegy az alakuló művelődés- és eszmetörténet mozgásrítmusában, lendületében vetíti elénk életműve alapvető karakterét. Tevékenysége így egy széles sodrú történelmi körképbe ágyazottan, hatások és ellenhatások, irodalmi áramlatok és kulturális törekvések eredőjeként, tehát dinamikusan és elevenen jelenik meg előttünk: mint egyszerre eredménye és továbbformálója egy kor világnézeti-ideológiai lényegének.

Mindössze egyetlen vonatkozásban észsitenénk ki a tanulmány szerzőjét. Ez pedig Horvát *hatásának, vonzerejének* problémája. Miért tisztelték vajon Eötvös és Szalay, sőt a forradalmi demokrata Vasvári is annyira Horvát István személyét? A tanulmányíró szerint a tiszta lelkesedés, a költészet ragadta meg őket előadásáiban s a tudós szorgalom.

Nem lehet kétséges, hogy mindezek hatottak a centralista vezetők és a néptriubon vonzódásának kialakulásában. De úgy hisszük — s erre a *Mindennapi* a döntő bizonyíték! —, hogy egyéb vonzások is közrejátszottak. Horvát a fáradhatatlan, áldozatos munka, a felelősségteljes közhasznú tevékenység, a puritán, önfeláldozó életvitel, a megvesztegethetetlen elvhűség, a klasszikus eszményekben való elmerülés, a tágulékony, sokoldalú intellektus, a könyvek iránti vonzalom, nem utolsó sorban pedig a jelennel elégedetlen társadalomkritika, a parlagi nemesi életstílus jellegzetességeitől elhúzódó életvitel példája lehetett szemükben. Sulyosdi Simon és Tollagi Jónás egyenes ellentétének tűnhetett ez a könyvtárak mélyén népeért munkálkodó tudós „a XIX. század költői” számára.

Sok mindenről avatottan tájékoztat A *Mindennapi irodalomtörténeti értéke* című fejezet is, de a legfontosabbról: a mű időszzerű szociális-ideológiai értékéről, a hazai közgondolkodásban betöltött újszerűségéről viszonylag kevés. A kötethez csatlakozó *Magyarázó szótár* viszont annál bőbeszédűbb, az *alávaló, analógia, bábosok, bábszűtő, bátorságos, egyházi törvény, esedező írás, figura, fiskális, gyerköltz, gyűlevész, kasznár, lázítás, mezei gazdaság, nemzik, rebesgeti, vetekedett, vetsernye, szold* szavak megjegyzetelője nem túlságosan sokat tételez fel az olvasók szellemi színvonaláról.

A feldolgozó munka legeredményesebb részét a tárgyi jegyzetek s mindenekelőtt a *névmagyarázatok* alkotják. *Szaunder Józsefné* munkája nem csupán életrajzi adatokat ismertet, hanem a személyiség történeti jelentőségét, az életmű jellegét, irányát is lényeglátóan meghatározza. Némely tekintetben a századforduló mindmáig hiányzó hazai művelődéstörténeti panorámáját nyújtja egyszersmind. A több mint ötvenes életrajzi jegyzetanyagban mindössze pár jelentéktelen elírást észleltünk. Így Dessewffy József nem szerkesztője, hanem kiadója és szellemi vezére volt a *Felső-Magyarországi Minervának*, a szerkesztő Dulházy Mihály volt (522.); Eötvös Ignác igazi méltósága: tárnokmester (uo.); Herder történetfilozófiai főművének évszáma az 531. lapon 1787., a 495. lapon 1785., valójában 1784—1791.; Kisfaludy Sándor nem főparancsnoka volt a nemesi felkelésnek, hanem a főparancsnok szárnysegéde (538.); Kollár Ádám történelmi munkáinál lényeges, hogy ő volt a magyar nemesség társadalomfelfogásának és életmódjának első nagyhatású kritikusa (539.). Ez apró szeplőkről azonban — s a szép hézagpótló kiadvány egészéről is — bízást elmondható, amit Horvát István jegyzett fel magának naplójába: „*Ubi plura nitent, non ego paucis offendar maculis.*”

Fenyő István